

Onderstaand artikel van Margriet Gosker werd gepubliceerd in:
M. de Baar, F. Cossee, M. van Veen en A. Voolstra, *Honderd jaar vrouwen op de kansel 1911-2011*, Hilversum 2011, 53-67.

Gods 'ja' en het 'nee' van de kerk

Ambtstheologische notities bij de vrouw in het ambt

Margriet Gosker

Inleiding

'Hoe heeft de ambtstheologie in de verschillende Nederlandse protestantse kerken de visie op vrouw en ambt beïnvloed?' De redactie van de bundel legde deze vraag aan mij voor, maar ik zal in dit artikel de omgekeerde weg bewandelen om aan te tonen, dat de grote maatschappelijke veranderingen in de vrouw/man verhouding de ambtstheologie - en ook de ambtspraktijk - zo sterk hebben beïnvloed, dat vrouwen na eeuwenlange uitsluiting uit ambten althans binnen het protestantisme tot het ambt konden worden toegelaten. Binnen de Rooms-Katholieke Kerk en de Oosterse-Orthodoxie is de discussie wel gevoerd, maar staat de aloude traditie nog steeds recht overeind: kerkelijke ambten staan er alleen open voor mensen van het mannelijke geslacht. Door een uitgesproken ambtstheologie hebben de nieuwe maatschappelijke visies op de verhoudingen tussen mannen en vrouwen daar niet dezelfde impact.

In dit artikel wil ik ook laten zien, dat het streven naar vrouwelijke ambtsdragers nog een lange weg heeft te gaan. Ik zal de Nederlandse ontwikkelingen beschrijven in de context van de *Una Sancta*. De oecumenische beweging heeft zich diepgaand met de thematiek rond 'Women's Ordination' bezig gehouden.¹ Zes jaar na de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948 werd een 'Departement voor de samenwerking van man en vrouw in kerk en maatschappij' opgericht, dat in 1955 een verklaring uitbracht, waarin de vraag werd gesteld in hoeverre bepaalde manieren van schriftuitleg mede oorzaak konden zijn van de verwarring in onze kerken en gemeenschappen op dit gebied. Had een wettische uitleg van het bijbelse begrip 'onderworpenheid' misschien een onjuiste opvatting van de verhouding tussen mannen en vrouwen bestendigd?² Veel invloed is in oecumenisch opzicht uitgegaan van

¹ Sara Chakko, *Mann und Frau. Eine Studie über die Mann-Frau-Beziehung*. Herausgegeben für die Kommission für Leben und Arbeit der Frau in der Kirche beim Oekumenischen Rat der Kirchen von der Evangelischen Frauenarbeit in Deutschland. Genf z.j. [waarschijnlijk in of voor 1953].

² 'Een verklaring van het Centrale Comité van de Wereldraad van Kerken, die aan de kerken werd voorgelegd', 1955, in: *Man en vrouw in kerk en maatschappij*, p. 5. English version, 'Men and Women in Church and Society', WCC 1956.

Constance Parvey (1931-2011). Zij redigeerde onder andere het bekende Sheffield-Rapport: *De gemeenschap van vrouwen en mannen in de kerk*.³

Als oecumenisch theoloog voel ik me verbonden met al mijn zusters in andere kerken en denominaties die hun roeping nog niet kunnen volgen. De strijd om de vrouw in het ambt is nog lang niet gestreden en dat vraagt om mijn solidariteit. Nooit zal ik vergeten, wat er gebeurde tijdens de Vijfde Wereldconferentie van *Faith and Order* in Santiago de Compostela (1993), waar ik als afgevaardigde van de Gereformeerde Kerken in Nederland aanwezig was. Als vrouwelijke gedelegeerden hadden we speciale 'Women's Meetings' onder leiding van de Ghanese theologe Mercy Amba Oduyoye, die zich sterk voor de vrouwenzaak heeft ingezet.⁴ Een van de niet-geordineerde vrouwen nam het woord. Ze wilde alle vrouwen, die in het ambt stonden, op het hart binden haar zusters, voor wie het ambt gesloten was, niet te vergeten. Door emotie bevangen, kwam ze niet uit haar woorden, en barstte ter plekke in tranen uit. Deze en andere ervaringen blijven mij motiveren om oecumenisch voor vrouwen in andere kerkelijke tradities, die het ambt nog niet mogen bekleden, op de bres te staan. Om die reden was ik er in 2002 in Passau bij, toen zeven rooms-katholieke vrouwen door bisschop Romulo Braschi 'contra legem' tot priester werden gewijd op een boot, die over de rivier de Donau voer tussen Duitsland en Oostenrijk. De vrouwen wilden op deze wijze een signaal afgeven tegen de uitsluiting van vrouwen uit de ambten in hun kerk. Het antwoord van Rome bleef niet uit. Nog in hetzelfde jaar werden ze geëxcommuniceerd. Desondanks gaat de beweging door.

Katholiserende kerken

Er is in de laatste decennia goede literatuur verschenen over vrouw en ambt in de Rooms-Katholieke Kerk. Daarbij is erkenning van de sacramentaliteit van de wijding van groot belang.⁵ De positie en de argumenten zijn bekend. Christus heeft alleen mannen tot zijn apostelen gekozen en dus kunnen vrouwen Christus niet als dragers van het gewijde ambt representeren. In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd de zaak actueel en begon het Vaticaan te reageren. Na *Inter Insigniores* (1976) volgde *Mulieris Dignitatem* (1988) en tenslotte *Ordinatio Sacerdotalis* (1994).⁶ De vraag naar de

³ C. Parvey (ed.), *The Community of Women and Men in the Church. The Sheffield Report*, Geneva 1981. C. Parvey (ed.), *Ordination of Women in Ecumenical Perspective*, Faith and Order Paper 105, WCC Geneva 1980.

⁴ Mercy Oduyoye, *Who will roll the stone away?*, Geneva 1990.

⁵ Ernst Dassmann (ed.), *Projekttag Frauenordination*, Bonn 1997. Dorothea Reininger, *Diakonat der Frau in der einen Kirche*, Ostfildern 1999. Dorothea Sattler, 'Zur Sakramentalität des Diakonats der Frau', in: P. Hünermann, A. Biesinger, M. Heimbach-Steins, A. Jensen (ed.) *Ein Amt für Frauen in der Kirche. Ein frauengerechtes Amt?*, p. 219-224. In dezelfde band: Ida Raming, 'Das bestehende Kirchenrecht und der Diakonat der Frau', p. 227-235. L. Byrne, *Woman at the Altar. The Ordination of Women in the Roman Catholic Church*, London 1994.

⁶ 'Inter Insigniores, Verklaring aangaande de vraag over het toelaten van vrouwen tot het ambtelijk priesterschap' (1976), in: *Archief van de Kerken* (1977) 2, p. 282-296. Dit was het eerste Vaticaanse Document dat over de kwestie verscheen. W. Boelens, *Vrouwen in de kerk*, Hilversum 1985, p. 73. 'Mulieris Dignitatem', Apostolisch Schreiben, 15. Aug. 1988, in: *Denzinger*, 1461-1466. Verscheen ook in: *1-2-1. Kerkelijke Documentatie* 16 (1988) 8. 'Ordinatio Sacerdotalis', Apostolische Brief van paus Johannes Paulus II van 22 mei 1994, in: *1-2-1. Kerkelijke Documentatie* 22 (1994) 5, p. 3-5.

vrouwelijke diaken wordt in de Rooms-Katholieke Kerk als legitiem beschouwd. Dat heeft zelfs de Congregatie voor de Geloofsleer in *Inter Insigniores* bevestigd. In *Ordinatio Sacerdotalis* is echter op die vraag niet ingegaan. Met dit laatste document is in de ogen van het Vaticaan de kous af. Maar nog steeds zijn er rooms-katholieken, zoals Ida Raming⁷ en William Morris, die zich het zwijgen niet laten opleggen. Bisschop Morris werd in 2011 door de paus van zijn ambt ontheven, vijf jaar nadat hij in een pastorale brief had gepleit voor de openstelling van de ambten voor vrouwen en gehuwden. Mij is opgevallen, dat Nederlandse rooms-katholieke feministische theologen zich nauwelijks bezig houden met de vraag naar de wijding van vrouwen. De herovering van het religieuze gezag van vrouwen wordt belangrijker gevonden dan de opname van vrouwen in patriarchale machtsverhoudingen.⁸

In de Oosterse-Orthodoxie is de discussie nog steeds gaande. Ook hier kunnen vrouwen het sacramentele priesterschap nog niet bekleden. Daartoe 'nodigt God alleen mensen uit van het mannelijk geslacht'.⁹ De vrouw heeft deel aan alle charisma's, maar niet aan het sacramentele priesterschap. Dat zou in tegenspraak zijn met de betekenis van het vaderschap. De priester neemt als natuurlijke vader de rol van geestelijk vader op zich, de rol namelijk van Christus en God de vader. De vrouw neemt als natuurlijke moeder de rol op zich van geestelijke moeder en presbyter in haar 'gemeente' thuis, die als een verlengstuk en een voortzetting van de kerk wordt beschouwd. De oud-katholieken gingen in 1996 over tot het wijden van vrouwen.¹⁰ Het verschil met Rome is, dat volgens deze kerk het geslacht van de geordineerde niet tot de 'substantia van het sacrament' behoort. Theologisch loopt de gedachtelijn via de incarnatie, de menswording van God. Dat is niet het zelfde als de manwording.¹¹ De tweede theologische gedachtelijn loopt via de sacramentele participatie in Christus. Zowel vrouwen als mannen kunnen door doop en vormsel aan Christus gelijkvor-

⁷ I. Raming, *Der Ausschluss der Frau vom priesterlichen Amt - Gottgewollte Tradition oder Diskriminierung?*, Köln 1973; I. Raming, 'Van de vrijheid van het evangelie naar de versteende mannenkerk', in: *Concilium*, (1980) 4, p. 7-15. I. Raming, G. Jansen, I. Müller (ed.), *Zur Priesterin berufen. Gott sieht nicht auf das Geschlecht*, Thaur/Wien/München 1998. I. Raming, *Priesteramt der Frau. Geschenk Gottes für eine erneuerte Kirche*, London 2002.

⁸ Anne-Marie Korte, 'Als een lopend vuur', in: A.-M. Korte en L. Wilkens, *Andere gezichten, andere geluiden*, Utrecht 1997, p. 157-166,166.

⁹ Georgios Tsakalidis, 'Vrouwen in de orthodoxie', in: M. Klöcker en M. Tworuschka, *Vrouwen in de religies*, Kampen 1997, p. 87.

¹⁰ Angela Berlis en Regina Pickel Bossau werden in 1996 in Konstanz door bisschop Joachim Vobbe tot oud-katholiek diaken gewijd. In september 1999 heeft de oud-katholieke aartsbisschop Dr. A.J. Glazemaker Grete Verhey-de Jager tot priester gewijd in Utrecht. Zij was de eerste vrouwelijke oud-katholieke priester in Nederland en de vijfde binnen de Unie van Utrecht.

¹¹ M. Ploeger, 'Gedachten over het Eucharistisch offer en de priesterwijding van vrouwen vanuit het perspectief van de oud-katholieke theologie', in: *Perspectief. Digitaal Oec. Theol. Tijdschrift van de Katholieke Vereniging voor Oecumene*, 12 (2011), p. 32-35. <http://www.oecumene.nl/Publicaties/Bestanden/Perspectief/Perspectief%20nr-12%20%20juni%202011.pdf>

Afb. 1 De zojuist gewijde priester Angela Berlis gaat voor het eerst voor in het eucharistisch gebed, 27 mei 1996, oud-katholieke Christuskirche te Konstanz. Op de achtergrond collega-priesters. Rechts naast Angela Berlis: bisschop Joachim Vobbe, Bonn (Privécollectie Angela Berlis).

mig worden. Als de hele soteriologie een sacramentele werkelijkheid is, zonder enig onderscheid tussen vrouw en man, dan valt niet vol te houden, dat vrouwen niet gewijd mogen worden. Deze nieuwe inzichten zijn in de laatste decennia gegroeid, mede dankzij het *BEM-rapport* van Faith and Order.¹² Zo rijpte het inzicht, dat 'geen kerk ontkomt aan de vraag of het terecht is, dat alleen mannen het bijzondere kerkelijke ambt kunnen bekleden en dat vrouwen daarvan worden uitgesloten.'¹³

Ook in de discussie over de ambtswijding van vrouwen binnen de Anglicaanse kerk staat de leer van Christus' menswording centraal. Priesters zijn geroepen om Christus' menselijkheid te representeren, niet zijn mannelijkheid.¹⁴ Ik zou het Anglicanisme als protestants willen typeren, met een brugfunctie tussen katholiserende en niet-katholiserende kerken. Er is al jaren een proces aan de gang, waarbij steeds meer Anglicaanse kerken overgaan tot het wijden van vrouwen,¹⁵ maar we zien ook nog steeds grote weerstanden. Inmiddels heeft paus Benedictus XVI de terugkeer tot de

¹² *Baptism, Eucharist and Ministry*, WCC FO 111, Geneva 1982,1986¹⁹.

¹³ *Ambt in de branding. Herderlijke Brief van de bisschoppen van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland bij het besluit tot het openstellen van het ambt voor vrouwen*, Amersfoort 1999. Als leidraad voor de brief diende de Lima-verklaring (1982). Het besluit werd genomen op 31 oktober 1998.

¹⁴ D.D. Hook, "'Mother" as Title for Women Priests, a Prescriptive Paradigm', in: *Anglican Theological Review* 65 (1983), p. 419-424.

¹⁵ Florence Li Tim Oi ontving als eerste Anglicaanse vrouw de priesterwijding in 1943 of 1944, maar deze werd niet erkend. In 1968 stemde de Lambeth Conference in met de wijding van vrouwelijke diakenen. In 1971 werden Joyce Bennett en Jane Hwang geldig tot priester gewijd in Hongkong.
<http://www.religioustolerance.org/femclrg3.htm>.

moederschoot der Rooms-Katholieke Kerk vergemakkelijkt, door Anglicaanse priesters die de overstap willen maken, omdat ze niet kunnen leven met vrouwelijke ambtsdragers, te faciliteren. Een aantal Anglicaanse priesters heeft die overstap inderdaad gezet.

Protestantse kerken

Hoewel de Reformatie met kracht is opgekomen voor het 'priesterschap van alle gelovigen'¹⁶ zijn Calvijn en Luther geen wakkere pleitbezorgers geworden van vrouwelijke ambtsdragers. Luther vond vrouwen veel toegankelijker voor bijgeloof dan mannen. Hij sprak van een 'mannelijk en goddelijk priesterschap' tegenover een 'satanisch-bijgelovig vrouwelijk priesterschap'.¹⁷ Maar in 1521 werkte hij het idee van het 'priesterschap aller gelovigen' wel zo uit, dat 'iedereen de macht heeft om te prediken'. En mocht er eens geen man aanwezig zijn, dan kon een vrouw optreden. Calvijn kon in zekere zin ook spreken van vrouwelijke diakenen.¹⁸

Maar zowel Calvijn als Luther zaten nog gevangen in de traditie, dat de kerk door mannen moest worden geleid. En zo heeft de zestiende-eeuwse Reformatie niet de kracht gehad om in dit opzicht werkelijk vernieuwend - *semper reformanda* - te zijn en onder 'alle gelovigen' ook de vrouwen mee te rekenen, die ambten zouden kunnen bekleden. Toch heeft het protestantisme die kracht, die in potentie aanwezig was, uiteindelijk wel weten te ontwikkelen, met alle duurzame gevolgen voor de positie van de vrouw.¹⁹ In de gereformeerde traditie vinden we - blijkens de Acta van het Convent

¹⁶ Brigitte Enzer-Probst spreekt van 'PriesterInnentum aller Glaubigen', in: *Pfarrerin. Als Frau in einem Männerberuf*, Stuttgart/Berlin/Köln 1996, p. 190.

¹⁷ Luther was niet de enige, die zo dacht. J.H. Feustking schreef: *Gynaecium haeretico fanaticum, oder Historie und Beschreibung der falschen Prophetinnen, Quäckerinnen, Schwärmerinnen und andern sectirischen und begeisterten Weibespersonen durch welche die Kirche Gottes verunruhiget worden*, Frankfurt-Leipzig 1704. Anderzijds denkt Anna Paulsen, dat de meeste vrouwelijke theologen in de Hitlertijd bewust de zijde van de Bekennende Kirche kozen. A. Paulsen, *Amt und Auftrag der Theologin*, Berlin-Dahlem 1963, p. 5.

¹⁸ Calvijn maakt in zijn *Institutie* IV-III-IX een uitzondering voor vrouwelijke diakenen. Hij zegt dat vrouwen geen enkel ander openbaar ambt kunnen waarnemen dan het dienen van de armen. Dan moeten er twee soorten diakenen zijn: om de zaken van de armen te besturen en om de armen te verzorgen. Hij zegt er niet bij, dat vrouwen alleen voor de tweede categorie in aanmerking komen, maar dat ligt wel in zijn bedoeling (IV-X-XXIX). Aan de andere kant relativeert Calvijn het zwijggebod: 'Is het besluit aangaande haar zwijgen zoo heilig, dat het zonder de hoogste zonde niet overtreden kan worden? [...] Er zijn gevallen, waar spreken even juist voor haar is als elders zwijgen' (IV-X-31). Calvijn spreekt ook over 'de noodzaak van haar roeping' (IV-XIII-XVIII) en zegt, dat 'de diakonessen niet werden gekozen om door gezang of onbegrepen gemompel God te streelen en de overig tijd in ledigheid te leven, maar om de openbare dienst der kerk jegens de armen waar te nemen [...] tot het volbrengen van haar ambt (IV-XIII-XIX). Ik citeer de uitgave van A. Sizoo, Delft, z.j.

¹⁹ Annegret Freund, 'De vrouw in het protestantisme', in; M. Klöcker etc. p. 87.

van Wezel (1568) en van de Synode van Middelburg (1581) - al vroeg sporen van een door vrouwen uitgeoefend diaconaat. Het Convent van Wezel sprak uit, 'dat vrouwen van vermaarde proeve ende vroomheid ende bejaart, tot dit ampt na het exempel der Apostelen wel mogen worden aangenomen', terwijl de Synode van Middelburg de vraag of het 'raedsaem ware het ampt der Diaconessen weder in te voeren' weliswaar ontkennend heeft beantwoord, maar er aan toevoegde, dat vrouwen diaconaal werk mochten doen 'in tijden van pest of andere krankheden, so daer enige dienst bij vrouwen te doen ware bij die krank sijn, den Diaconen niet betamelijk'.²⁰ Er zijn niet alleen diaconessen geweest in Wezel zelf.

In Amsterdam zijn in 1582 bijvoorbeeld drie diaconessen gekozen. Ze waren er ook in Utrecht, Middelburg en Emden. Geleidelijk werden vrouwen uit het diakenambt verdreven, hoewel ze in Amsterdam tot aan de Franse tijd actief bleven.²¹ Pas in de twintigste eeuw kwam de vraag of vrouwen toegang moesten hebben tot het kerkelijk ambt volop in discussie. De kerkelijke discussie liep deels gelijk op met maatschappelijke discussies. Rond 1900 hadden Nederlandse vrouwen net zo min als mannen stemrecht. In 1917 werd het algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd en het passief kiesrecht voor vrouwen.²² Vrouwen mochten dus wel gestemd worden, maar zelf niet stemmen. Vanaf 1919 mochten ze dat wel. Deze maatschappelijke ontwikkelingen vonden hun weerklank aanvankelijk vooral bij vrijzinnige kerkgemeenschappen.

Het Leger des Heils spreekt niet van ambten, maar kent andere benamingen. Van meet af aan was het daar heel gewoon, dat zowel vrouwen als mannen heilsofficier waren. Bij de Doopsgezinde Broederschap was al sinds 1865 een ontwikkeling gaande, waarbij vrouwen steeds vaker mochten stemmen bij de benoeming van een predikant. In het jaar 1905 werden vrouwen tot alle ambten toegelaten,²³ bij de Remonstranten gebeurde dit in 1915. De Lutheranen gaven vrouwen stemrecht in 1875 en kenden al vrouwelijke diakenen voordat vrouwen in 1922 ook het ambt van predikant mochten bekleden.

Hoewel lang gedacht is, dat er vanaf circa 1930 vrouwen theologie studeerden aan de Vrije Universiteit,²⁴ heeft M.J. Aalders ontdekt, dat Magda Stomps (1899-1979) uit Zutphen reeds vanaf 1919 aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit stond ingeschreven. Toen ze op 12 december 1924 haar theologische studie had afgesloten, schreef professor V. Hepp (1879-1950) in het weekblad *De Reformatie*, dat een candidate in de theolo-

²⁰ *De vrouw in het ambt. Rapport besproken door de Generale Synode in haar zittingen van 20 en 21 maart 1950*, 's-Gravenhage z.j., p. 44.

²¹ Zie ook: J.G.J. van Booma, *Onderzoek in Protestantse kerkelijke archieven in Nederland*, 's-Gravenhage 1994, p. 67-68.

²² Argumenten voor vrouwenkiesrecht vindt men in: Aletta H. Jacobs en F.S. van Balen-Klaar, *Vrouwenkiesrecht*, z.j. Uitgegeven in de reeks Handboekjes 'Elck 't Beste', uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkope lectuur, Amsterdam.

²³ K.K. Lim, *Het spoor van de vrouw in het ambt*, Kampen 2001, p. 26.

²⁴ I. Wattel-de Heer, 'Vrouwen in Beeld', in: M. Bakema en L. Sluis (ed.), *Een ander Ambt*, 1994, p. 35-52, 46.

gie in de gereformeerde kerken nooit het predikambt zou kunnen vervullen. Paulus was op dit punt volgens Hepp niet voor tweeërlei uitleg vatbaar en wie daar iets aan zou veranderen, zou afwijken van de waarheid.²⁵ Een opvatting, die ik in mei 2011 tijdens mijn bezoek aan een reformatorisch kerk in Vilnius (Litouwen) nog op precies dezelfde manier ben tegengekomen. De man in kwestie wist me precies te vertellen, dat goede reformatorische theologie in de lijn van Paulus nooit zou kunnen instemmen met vrouwelijke ambtsdragers. Maar het liep anders. De Gereformeerde Kerken in Nederland gaven vrouwen actief kiesrecht in 1952,²⁶ de toelating van vrouwen tot alle ambten volgde in 1969.

De Hervormden gaven vrouwen actief kiesrecht in 1922. Een jaar later namen ze voor het eerst deel aan de verkiezing van ambtsdragers. Gekozen worden was er nog niet bij. Dat zou nog duren tot 1957, toen de synode besloot vrouwelijke ouderlingen, diakenen en predikanten toe te laten tot het ambt, zij het dat voor de laatste beperkende voorwaarden golden.²⁷ Pas in 1967 werd in de Nederlandse Hervormde Kerk het ambt van predikant werkelijk opengesteld voor vrouwen. In gemeenten die behoren tot de Gereformeerde Bond (de behoudende vleugel van deze kerk) mogen ze echter nog steeds geen predikant worden.²⁸ En dat is na de oprichting van de Protestantse Kerk in Nederland nog steeds het geval, ondanks het feit, dat voormalig 'bondscoach' J. van der Graaf op 28 september 2009 in het *Nederlands Dagblad* een pleidooi hield om deze mogelijkheid te onderzoeken.

In de Christelijk Gereformeerde Kerk is de discussie weliswaar gaande, maar veel schot zit er niet in. In 1998 heeft deze kerk besloten de ambten voor vrouwen niet open te stellen. In de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt kwam er vrouwenstemrecht in 1993, maar er is nog geen ruimte om vrouwen toe te laten tot het bijzondere ambt, dat met gezag leiding geeft in de gemeente. Want 'krachtens de wijsheid van God de Schepper is en blijft dat aan mannen voorbehouden'.²⁹ In de Nederlands Gereformeerde Kerk zijn sinds 1995 vrouwelijke diaken tot het ambt toegelaten, vrouwelijke ouderlingen en predikanten in 2004.

Verlegenheid met het ambt

Ik kom nu terug op de vraag in hoeverre de ambts-theologie in de verschillende Nederlandse protestantse kerken de visie op vrouw en ambt heeft beïnvloed. Het is duidelijk, dat er binnen het Nederlandse pro-

²⁵ Gegevens ontleend aan een nog ongepubliceerd artikel van M.J. Aalders.

²⁶ De argumenten hiervoor werden aangeleverd door het *Rapport van de deputaten der Generale Synode van 1949 inzake het "vrouwenkiesrecht", aan de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken, samen te komen te Rotterdam in het jaar 1952.*

²⁷ A.J. Rasker, *De vrouw en het kerkelijk ambt*, Wageningen 1957, p. 5.

²⁸ C. den Boer, *Man en vrouw in bijbels perspectief. Een bijbels-theologische verkenning van de man-vrouw verhouding met het oog op de gemeente*, Kampen 1985. H. Goedhart: *Een vrouw op de kansel?*, Woerden 1966.

²⁹ Deze conclusie trekt H.J.C.C.J. Wilschut in zijn boek *Vrouw en kerkelijk ambt, Een bijbelse verkenning*, Zwaag 2010.

testantisme bepaald geen heldere ambtsvisie voorhanden is.³⁰ Keer op keer heeft protestants Nederland uitdrukkelijk van verlegenheid met de ambtsvraag blijk gegeven. Al in 1950 zei een lid van de hervormde synode: “Wij ondervinden de zegen van het ambt, zonder precies te kunnen omschrijven wat het ambt is”.³¹ De ambtsvisies binnen het Nederlandse protestantisme lopen zo ver uiteen, dat het tot nu toe nooit gelukt is overeenstemming te bereiken. Ook de poging die in 2005 is ondernomen door de *Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap van de Raad van Kerken in Nederland* om de ambtsdiscussie in de verschillende kerken te stimuleren, is niet geslaagd.

Ook buiten onze landsgrenzen bestaat onder protestanten deze onzekerheid. Ik maak al geruime tijd deel uit van de Leuener Leergesprekken over Ministry, Ordination en Episkopé. Deze MOE-groep heeft als opdracht om meer klaarheid te scheppen in de ambtsproblematiek.³² Wel is het zo, dat bijna alle protestantse kerken, die zijn aangesloten bij de ‘Communion of Protestant Churches in Europe’ het vrouwelijk predikantschap kennen, zij het dat in delen van de betreffende kerken vrouwen niet op alle kansels welkom zijn. Een van de aanbevelingen van het document in wording luidt: ‘Wij bevelen kerken die nog niet zijn overgegaan tot het ordenen van vrouwen aan hun praktijk te heroverwegen’.

Kerken die de vrouw in het ambt hebben aanvaard, hebben dit vooral gedaan op grond van de sterk veranderde positie van vrouwen en mannen in de moderne samenleving. Tegelijkertijd en mede als gevolg daarvan zijn ook de voorheen geldende bijbelse-exegetische en ambtstheologische inzichten gaandeweg verschoven, waardoor bezwaren wegsmolten en belemmeringen werden opgeheven. Omdat Doopsgezinden en Remonstranten altijd al meer openstonden voor sociaal-culturele veranderingen, waren ze de Gereformeerden en Hervormden ver vooruit. Bij de laatsten bleven behoudende theologische inzichten en een overaccentuering van bepaalde teksten uit de Bijbel nog lang een grote rol spelen en dat doen ze in de meer behoudende delen van de protestantse traditie nog steeds.³³ Zo krijgen zogenaamde scheppingsordinanties, zwijg- en onderdanigheidsteksten hier meer gewicht dan bijvoorbeeld Galaten 3: 25-29, waar de apostel Paulus juist de ge-

³⁰ *Oorsprong en functie van het ambt*, 's-Gravenhage 1971, p. 16. *Wat is er aan de hand met het ambt? Studierapport over het ambt, aangeboden door de generale synode van de nederlandse hervormde kerk krachtens besluit van haar vergadering van 18 februari 1969*, [Berkhof, H.], 's-Gravenhage (1970), 1971.

³¹ Begeleidende brief: ‘Aan de Kerkenraden en de Classicale Vergaderingen’, getekend door H.J.F. Wesseldijk (praeses) en E. Emmen (scriba) bij het rapport: *De vrouw in het ambt. Rapport besproken door de Generale Synode in haar zittingen van 20 en 21 maart 1950*, 's-Gravenhage.

³² The aim of the Doctrinal Conversation Group on “The Protestant Understanding of Ministry, Ordination and Episkopé” is to deepen and develop the consensus that has been achieved. Here not only the fundamental understanding of the ministry of public preaching in the face of contemporary challenges but also the compatibility of the different shapes of episkopé will be examined, taking account of the results of dialogues in which the CPCE churches have participated, for example the Meissen Agreement, the Porvoo and Reuilly Common Statements, <http://www.leuenerberg.net/75-75-18>.

³³ Gen. 2:18 ; I Kor.11:2-16; en 14:34-35; 1 Tim. 2: 8-15; Ef. 5:22; I Pt 3:1.

lijkwaardigheid van man en vrouw benadrukt.³⁴ Door de vastberaden wil van die vrouwen en mannen, die zich met hart en ziel hebben ingezet voor de kerk als een gemeenschap van gelijken, is geen enkele kerk er aan ontkomen deze discussie te voeren, zelfs de meest conservatieve niet.³⁵ De wereld waarin wij leven, wordt al lang niet meer uitsluitend door mannen bepaald, maar in steeds grotere mate door een 'partnership' van man en vrouw'.³⁶

Ambtsvisie in breder perspectief

Hoe kon een eeuwenoude traditie om vrouwen buiten de ambten te houden zo radicaal wijzigen? Wat het protestantisme betreft speelt naast de veranderde bijbels-exegetische en ambts theologische inzichten ook het gezonde verstand een rol. Maar het zijn vooral de actuele culturele en sociologische gegevens die tot de verandering hebben geleid. Of beter gezegd: het flexibele protestantse ambtsbegrip heeft de aanvaarding van de vrouw in het ambt bevorderd. Hier ligt dan ook het onderscheid met Rome en de Oosterse-Orthodoxie. Het ambt heeft in katholiserende kerken een sacramenteel karakter. De ambtswijding is één van de sacramenten. Daarnaast speelt het uitgangspunt van de eenheid van het wijdings-sacrament een grote rol. De ambts theologie in het protestantisme daarentegen is eerder functioneel dan sacramenteel.³⁷ Het protestantisme past zich gemakkelijker aan de nieuwe tijden aan, want het gaat eerder uit van de plaatselijke gemeente en kent nationale entiteiten, terwijl de Oosterse-Orthodoxie en Rome hiërarchisch zijn gestructureerd en hebben te rekenen met meerdere contexten.

Van belang is ook het onderscheid in visie op Schrift en traditie, waardoor het protestantisme beweeglijker is dan de andere grote kerktradities. De Reformatie hecht grote waarde aan de uitleg van de Schriften, want de zuivere Woordverkondiging staat voorop: *Sola Scriptura*. Vandaar dat de exegese hier altijd een grote rol speelt. Dit heeft in de discussie nog al eens belemmerend gewerkt, met name wat betreft de oudtestamentische scheppingsordinanties en de nieuwtestamentische zwijgen en onderdanigheidsteksten. Wat moet je als feminist nog met de Bijbel, die voor vrouwen zo onderdrukkend heeft gewerkt? Deze vraag stelde Fokkelien van Dijk tijdens een studiedag feministische theologie aan de Vrije Universiteit in 1981. Er kwam prompt reactie van mannelijke zijde, waaruit blijkt hoe groot in die tijd de verlegenheid was met het traditionele Bijbelgebruik, dat als onderdrukking van vrouwen werd ervaren.³⁸

³⁴ H.J. Bolkestein-van Binsbergen, *Wederkerige onderworpenheid*, Nijkerk 1956.

³⁵ E. Schüssler Fiorenza, *Discipleship of Equals. A Critical Feminist Ekklesia-logy of Liberation*, London 1993.

³⁶ G. Huls, *De vrouw in de kerk*, Baarn 1965, p. 6.

³⁷ M. Gosker, 'Tussen functioneel en sacramenteel', in: M. Gosker, *Het ambt in de oecumenische discussie*, Delft 2000, p. 258-269.

³⁸ *Pandēra*, p. 7-11, 7. 'Blijf ons alsjeblieft lastig vallen met jullie kritiek, blijf ons bestoken met pijnlijke vragen, want de macht der zonde is soms zo groot. Of, om met een ouwe soort- en lotgenoot van ons te spreken, die net als wij maar heel af en toe plotseling helder zag waar het om draaide, Paulus dus: "Houdt dus stand en laat u niet weder een slavenjuk opleggen", Gal. 5:1b'. Was getekend door Marnix Bersma-van der

Bij Rome en in de Oosterse-Orthodoxie speelt een bepaalde vorm van ecclesiologie een voorname rol en uiteraard ook een bepaalde opvatting over de christologie. Omdat Christus alleen mannen tot zijn apostelen koos, zouden vrouwen Christus niet kunnen representeren en niet geschikt zijn om ambten te dragen. Ook het ambt van diaken niet, in verband met de eenheid van het wijdings sacrament. Interessant is dat J. Wijngaards in zijn doorwrochte historische studie tot de conclusie komt, dat het vrouwelijk diaconaat als vaststaand feit in de geschiedenis bewezen is. Hij noemt daarbij Olympias van Constantinopel uit de vierde eeuw. Als de kerk in het verleden vrouwen sacramenteel heeft gewijd, dan kan ze het volgens hem nu ook doen.³⁹ Het is zijn vaste overtuiging dat de uitsluiting van vrouwen uit het priesterambt vooral te maken heeft met ingewikkelde sociale en culturele vooroordelen of eenvoudigweg met de angst voor vrouwelijke menstruatie en onreinheid. Die motieven blijven volgens hem verborgen achter allerlei theologische schijnargumenten, die een gezonde argumentatie verhinderen.

In het protestantisme speelt de sacramentaliteit van het wijdings sacrament geen rol en daarom hoeft er ook niet op deze manier geargumenteed te worden. Hier zijn het vooral de culturele en sociologische ontwikkelingen (democratisering, emancipatie, feminisme, strijd tegen patriarchale tendensen), die het meeste hebben bijgedragen. En dit heeft weer alles te maken met de veranderde positie van de vrouw in de samenleving en met alle - soms hardnekkige - inspanningen van de vrouwen zelf, die een veranderde schriftopvatting en een veranderende ambtsopvatting ten gevolge hadden.

Niet-theologische factoren

Wie de discussies rond 'vrouw en ambt' en de argumenten pro en contra op de keper beschouwt, moet wel tot de conclusie komen, dat juist niet-theologische factoren vaak van doorslaggevende betekenis zijn geweest bij de beslissing om vrouwen toe te laten tot het ambt. Ook was het zo, dat vrouwen gaandeweg steeds meer activiteiten in de gemeenten op zich namen, waardoor de 'toenemende werkzaamheden van de vrouw in de gemeente meer als argument voor de toelating van de vrouw tot de ambten in de discussie besproken werden dan de uiteenlopende principiële meningen'.⁴⁰ Annerien Groenendijk heeft gesteld, dat argumenten tegen de vrouw in het ambt meer antropologisch en sociologisch van aard zijn, terwijl argumenten pro juist meer theologische bepaald zouden zijn.⁴¹ Ik denk dat zij daarmee bedoelt, dat bepaalde fundamentalistische manieren van Bijbel-

Sijs en Hijme de Jong-Stoffels, waarbij voor de goede verstaander opgemerkt dient te worden, dat ds Marnix van der Sijs en de huidige VU-hoogleraar Hijme Stoffels de familienaam van hun vrouw voor de eigen familienaam plaatsten.

³⁹ Hans Wijngaards, *Vrouwen tot diaken gewijd, historische feiten en actueel debat*, Heeswijk 2006, p. 17.

⁴⁰ K.K. Lim, *Het spoor...*, p. 182.

⁴¹ A. Groenendijk, 'De zusterkerken', in: M. Bakema en L. Sluis (ed.), *Een ander ambt*, p. 55-88, 62.

lezen, die de toelating van vrouwen tot de ambten verhinderen, zelf ook door de tijdgeest bepaald zijn. Wie de invloed van de tijdgeest op de beslissing om de ambten voor vrouwen open te stellen scherp heeft onderkend, is J.B.G. Jonkers. Hij heeft wat betreft de Gereformeerde Kerken in Nederland opgemerkt, dat zij in 1969 het ambt zonder slag of stoot voor vrouwen hebben opengesteld, omdat de invulling van het ambt onder invloed van de tijdgeest toen al zo was veranderd, zo 'soft', zo 'sociaal-gericht' en zo op 'aandacht en 'zorg' was afgestemd, kortom al zo 'vrouwelijk' was ingekleurd, dat de toelating van de vrouw tot het ambt geen enkele verandering meer tot gevolg kon hebben.⁴² Het lijkt mij, dat deze waarneming niet op zichzelf staat en ook voor andere Nederlandse kerkgenootschappen geldt.

Interessant is, dat we bij de Nederlands Gereformeerde Kerk dezelfde ontwikkeling zien. Daar verscheen in april 2003 een rapport: '*Vrouwelijke ouderlingen en predikanten?*'⁴³ Geargumenteed werd, dat hermeneutiek nodig is, omdat alleen exegese onvoldoende is en niet werkelijk verder helpt. Voorstanders gaan er van uit dat man en vrouw beiden naar Gods beeld geschapen zijn en op gelijke wijze delen in het werk van Christus en de Geest. Als de Bijbel over 'ondergeschiktheid van de vrouw' spreekt, dan is dat een gevolg van het gericht over de zonde. De zwijgtteksten zijn niet van toepassing op de onderhavige kwestie. Het feit dat in het Nieuwe Testament veel vrouwen 'in dienst van de Here' werken, leidt tot de conclusie dat vrouwen inderdaad ambtsdrager mogen zijn.

Tegenstanders gaan uit van een scheppingsorde, die inhoudt dat de man hoofd is van de vrouw. En dus mogen vrouwen in de kerk geen geestelijke leiding geven. Uit Genesis 1-3 leidt men af, dat man en vrouw geen gelijkwaardige positie hebben, gezien de volgorde van de schepping. Die volgorde wordt namelijk ook gezien als rangorde. De lijn van Genesis 1-3 wordt door de tegenstanders doorgetrokken naar de zwijgtteksten in het NT. Daarom kunnen vrouwen volgens hen geen ambtsdrager zijn. Zowel voorals tegenstanders argumenteren dus op grond van de Heilige Schrift en dat leidt tot een patstelling.

De benoemde commissie pleitte er overigens voor vrouwen wel tot de ambten toe te laten, omdat in de Schrift de prioriteit ligt bij de voortgang van het heil in Christus. Dat betekent, dat de nadruk niet ligt op scheppingordening, maar op de vestiging van Gods heerschappij in dit leven. Rechtstreekse toepassingen van voorschriften uit de Bijbel zijn in deze tijd onmogelijk en ongewenst. Christus is zelf het kloppend hart van de Schrift. De christen mag ook zijn of haar positieve beleving van de geëmancipeerde man-vrouw verhouding in de samenleving een rol laten spelen. Mannen en vrouwen gaan in het algemeen op voet van gelijkheid met elkaar om. Daar is niets mis mee. En zo besloot de Nederlands Gereformeerde Kerk vooral op niet-theologische gronden in 2004 de ambten open te stellen voor vrouwen.

⁴² J.B.G. Jonkers, '(G)een ander ambt?', in: *Communiqué* 12 (1995) 2, p. 31-38, 36.

⁴³ <http://www.ngk.nl/lv2004/docs/25.4%20rapport%20commissie%20VOP.pdf>

Het 'ja' van God en het 'nee' van de kerk

Toen G. Huls in 1951 zijn dissertatie verdedigde, waarin hij stevige argumenten aanleverde voor de toelating van de vrouw tot de kerkelijke ambten, droeg hij zijn werk op aan 'de Eerste Vrouw des Lands'.⁴⁴ Ik neem aan, dat hij daarmee niet zijn eigen vrouw bedoelde, maar hare Majesteit de Koningin. Tijdens discussies, die ik met collega's uit de Gereformeerde Bond heb gevoerd over de weigering vrouwen in dat deel van de kerk op de kansel toe te laten, omdat het 'tegen Gods wil' zou zijn, dat vrouwen met gezag in de gemeente zouden spreken, heb ik ditzelfde argument ook vaak gebruikt. Want in die kring wordt het gezag van 'de Eerste Vrouw des Lands' wel degelijk aanvaard. Dus waarom wel de troon en niet de kansel? In de populaire uitgave van zijn proefschrift uit 1965 stelde Huls: 'Een eenmaal bestaande traditie krijgt - zeker in de kerk - al heel gauw het aureool om zich heen van het door God gewilde'.⁴⁵ Daarmee sloeg hij de spijker op zijn kop. Ik wil dat illustreren aan enkele voorvallen.

Toen ik in 1996 was uitgenodigd door het Werkgezelschap van Katholieke Theologen in Nederland om mijn reactie op de Apostolische brief *Ordinatio Sacerdotalis* met dit gezelschap te delen, was het antwoord op de vraag of de Rooms-Katholieke Kerk bevoegd was de wijding aan vrouwen toe te dienen, al ondubbelzinnig gegeven. Nee dus. Interessant is de manier waarop dit standpunt wordt verwoord: "Vraag: Moet de leer, volgens welke de kerk geenszins de bevoegdheid heeft om aan vrouwen de priesterwijding toe te dienen, zoals deze als definitief te houden wordt voorgehouden in de Apostolische Brief *Ordinatio Sacerdotalis*, beschouwd worden als behorend tot het geloofsgoed? Antwoord: Ja." ⁴⁶ Het 'nee' van de kerk, dat in de vorm van een 'ja' werd gepresenteerd. Gesloten gelederen, herstelde eenheid en de discussie definitief gesloten! Destijds heeft een van de rooms-katholieke bisschoppen *Ordinatio Sacerdotalis* een grote genade voor de kerk genoemd, omdat de eenheid van de kerk daarmee zou zijn hersteld.

Een kerk die vrouwen buiten het ambt sluit, is naar mijn oordeel geen grote genade, maar juist een grote schade voor de kerk. Ik heb op die bijeenkomst gezegd, dat ik vind dat de Rooms-Katholieke Kerk zichzelf van haar eigen katholiciteit berooft door de helft van haar leden uit de ambten te weren. Een uitspraak die ik vervolgens vaak heb herhaald.⁴⁷ Dit geldt overigens niet alleen de Romana, maar ook de Oosterse-Orthodoxie. En het geldt ook nog steeds voor delen van de Reformata en de Anglicana, waar de situatie in feite niet veel anders is. Hoe is het mogelijk, dat een traditie eerst sacrosanct

⁴⁴ G. Huls, *De dienst der vrouw in de kerk. Een onderzoek naar de plaats der vrouw in een presbyteriale kerkorde*, Wageningen 1951.

⁴⁵ G. Huls, *De vrouw in de kerk*, Baarn 1965, p. 6.

⁴⁶ Hier spreekt de Congregatie voor de Geloofsleer, in: 'Antwoord op de vraag over de leer van *Ordinatio Sacerdotalis*' in: *1-2-1. Kerkelijke Documentatie* 23 (1995) 10, p. 28-31, 28 ondubbelzinnig uit, dat de kerk niet bevoegd is de traditionele praktijk te wijzigen, dat alleen mannen mogen worden toegelaten tot het wijdingssacrament.

⁴⁷ M. Gosker, 'Ambt en katholiciteit. Soms zijn wij katholieker... Een herovering', in: J. Kronenburg en R. de Reuver (ed.), *Wij zijn ook katholiek. Over protestantse katholiciteit*, Heerenveen 2007, p.127-140.

wordt verklaard en vervolgens wordt beweerd dat zelfs het hoogste gezag in de kerk niet bij machte is die traditie te veranderen. Daar kan zelfs God zelf niet tegen op.

Het tweede voorval dat ik hier wil noemen, is een discussie, die ik in 2010 in Rome heb gehad met een vooraanstaand lid van de Pauselijke Commissie ter Bevordering van Christelijke eenheid. Mij werd verteld, dat er inmiddels een paradigmawisseling had plaatsgevonden in de rooms-katholieke theologische argumentatie om vrouwen uit ambten te weren. Niet langer zou als het voornaamste argument gelden, dat Christus alleen mannen tot zijn apostelen had uitgekozen, zodat ook alleen het mannelijk geslacht Christus zou kunnen representeren. Er werd nu een andere denklijn gevolgd. Uiteraard was ik benieuwd naar deze nieuwe lijn van argumentatie. 'Vrouwen worden niet toegelaten tot de ambten, omdat God dat wil en omdat de kerk niet kan ingaan tegen de wil van God', zo luidde het antwoord, dat ik verbluft aanhoorde. Het was opnieuw een treffende illustratie van het gelijk van Huls.⁴⁸

Evaluatie

Op 19 februari 1994 – dus vlak voor het uitkomen van *Ordinatio Sacerdotalis* - werd in Amsterdam een Acht Mei Conferentie gehouden over de uitsluiting van vrouwen van de ambten in de Rooms-Katholieke Kerk, met als thema: 'Zie de dienstmaagd des Heren'. De bijeenkomst was voorbereid door de 'Commissie machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen'.

Freda Dröes heeft daar nog betoogd, dat het ambt in de Rooms-Katholieke Kerk niet zo gesloten is voor vrouwen als velen denken. Want de vraag naar de uitsluiting van vrouwen is al sinds de 13e eeuw gesteld, maar er is nooit een dogma, zelfs geen pauselijke encycliek over afgekondigd. Anne-Marie Korte zei toen al 'huiver' te hebben voor een theologisch offensief, dat wellicht definitieve uitspraken zou kunnen uitlokken, 'die nu nog niet gedaan zijn'. Ze had een vooruitziende blik. Kort daarop verscheen een 'Special' van het blad *De Bazuin*, getiteld: 'Gewijd & toegewijd', waarin werd opgemerkt, dat de bisschoppen pastoraal werk(st)ers niet zagen staan, laat staan zagen zitten. Ad Willems pleitte toen voor het openbreken van de oude versteende ambtstheologie, die er van uitgaat dat het ambt tot het wezen, 'esse', van de kerk behoort, met 'eeuwigdurende merktekens, priesters tot in eeuwigheid en de godsonmogelijkheid van parttime priesterschap'.⁴⁹ Volgens hem zou de zijnsmystiek van het heilig ambt beter plaats kunnen maken voor een evangelische spiritualiteit van dienstbaarheid.

Het lijkt er op, dat veel vrouwelijke theologen uit de Romana - zeker na *Ordinatio Sacerdotalis* - de ambtsdiscussie voor gezien houden. Zij willen hun tijd en energie daar niet meer aan besteden. Vrouwen zouden het ambt zoals het nu wordt vorm gegeven in de Rooms-Katholieke Kerk niet eens meer

⁴⁸ 'Gods 'ja' en het 'nee' van de kerk', in: *Gaande onze weg...* Uitgave van de Wereldraad van Kerken, Genève 1985, Toerusting, p. 37-40.

⁴⁹ A. Willems, *De Bazuin* 77 (1994) 12, p. 24-27.

moeten willen. En acties, die buiten Nederland gevoerd worden, zoals *Lila Stola*,⁵⁰ en activiteiten van organisaties als *Women's Ordination Worldwide*,⁵¹ en *IKETH*⁵² genieten hier weinig bekendheid. Ook websites als *CWO* en *Womenpriests*,⁵³ die zijn opgezet om de zaak van de vrouwenwijding in de Romana op de agenda te houden, vinden in ons land nauwelijks weerklank.⁵⁴ Tegelijk zien we wel weer beweging in de rechterflank van het protestantisme. Daar zien we de discussie juist weer oplaaien en er treden verschuivingen op, waar ik blij mee ben.

Tenslotte

Ofschoon het ambt van predikant toen ik in 1965 mijn studie aanving nog voor mij gesloten was, werd ik -dankzij de inzet van talloze vrouwen en mannen vóór mij - in 1972 zonder slag of stoot in dit ambt bevestigd en heb ik veertig jaar lang eerst de Gereformeerde Kerken in Nederland en later de Protestantse Kerk in Nederland mogen dienen. Dit vervult mij met grote

⁵⁰ De actie *Lila Stola* strijdt sinds 1997 in Duitsland voor de wijding van vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk. De geloofwaardigheid van de kerk is volgens Lila Stola af te meten aan de gelijkberechtiging van vrouwen en mannen in de kerk. Lila is de kleur van de vrouwenbeweging en paars is in de liturgie de kleur voor boete, omkeer en een nieuw begin. Door het opvallend dragen van paarse stola's bij bijzondere gelegenheden als bijvoorbeeld bisschopswijdingen wil men de aandacht vestigen op het feit, dat de kerk geen vrouwen toelaat tot de ambten.

⁵¹ *Women's Ordination Worldwide* (WOW) werd in 1996 opgericht tijdens de Eerste Europese Vrouwensynode in Gmunden (Oostenrijk). Het is een oecumenische netwerk van groepen die opkomen voor de toelating van de vrouw in de ambten van de Rooms-Katholieke Kerk.

⁵² *IKETH* is een interreligieuze groep van Europese vrouwelijke theologen, die zich sterk maakt voor de vrouw in het ambt en voor de rechtmatige plaats van vrouwen in de verschillende religies. Op 18 mei 2010 liet *IKETH* een oproep uitgaan over de situatie van de vrouwelijke Lutherse theologen in Letland: 'Als Vorstand von IKETH (*Interreligiöse Konferenz Europäischer Theologinnen*) drücken wir hiermit unsere Besorgnis über die Situation der lutherischen Theologinnen in Lettland aus. Wir finden es inakzeptabel, dass das männliche Geschlecht Bedingung für die Ordination ins Amt einer lutherischen Kirche sein soll.'

⁵³ <http://www.womenpriests.org/nl/default.asp>. De website opent met de zinsnede: 'Wij zijn een netwerk van geëngageerde rooms-katholieke theologen, die er vast van overtuigd zijn dat in de katholieke kerk ook de vrouw het volledige priesterschap kan ontvangen.' Zie ook: <http://www.catholic-womens-ordination.org>. CWO werd opgericht in maart 1993.

⁵⁴ In 1986 ontstond in Duitsland de Vereniging 'Maria von Magdala', die weigert nog langer de uitsluiting van vrouwen uit de ambten te accepteren. In 1992/93 is in Engeland CWO opgericht (*Catholic Women's Ordination*) uit protest tegen de uitspraak van Rome, dat het Anglicaanse besluit over vrouwelijke priesters een ernstige hindernis is voor de eenwording der beide kerken. In 1992 steunde de 'Stichting Vrouwenmens', Tiny van Lieshout in haar strijd om toegelaten te worden tot de diakenopleiding. T. van Lieshout, *Ook in de naam van de moeder en de dochter*, Amersfoort/Volkel, 2000. Op 12 augustus 1993 publiceerde WOC (*Women's Ordination Conference*, ontstaan in 1975 in de Verenigde Staten) bij het bezoek van de paus aan de Wereldjongerendag in Denver in de *Denver Post* 'An Open Letter to Pope John Paul II', die werd ondertekend door meer dan 2000 personen en groepen uit de VS en daarbuiten: 'The hour has come to Ordain Women as Bishops and Priests in a Renewed Priestly Ministry.'

dankbaarheid. Het maakt me ook strijdbaar en bereid om op de bres te blijven staan. Op de bres van de oecumene, op de bres van de vrouwen en op de bres van de kerk. Oecumenische samenwerking is heel belangrijk voor kerk en samenleving. Dat is één. De toelating van vrouwen tot de ambten is een topprioriteit. Dat is twee. De kerk in haar volle breedte en verscheidenheid is mij lief en elke kerk is een gestalte van de Una Sancta, Catholica et Apostolica. Dat is drie. Over de volgorde valt met mij te praten. Hier zit wel degelijk een spanningsveld. Er zijn veel vrouwen en ook mannen, die vanwege dat spanningsveld de kerk hebben verlaten. Ik zal er voor blijven pleiten de spanning uit te houden en vol te houden totdat de kerk in haar volle breedte de katholiciteit van de gemeenschap van vrouwen en mannen in alle geledingen hervonden heeft.